

XIX-XX. mendeetako euskal poesigintza: Tradizioa eta eraberriketa

Iñaki Aldekoa

Ez dakit zer geratzen zaion urrunago egungo poesi irakurleari, “Olerkariak” —Aitzolen gidaritzapean 1927an Arrasaten sorturiko “Euskaltzaleak” elkartearen inguruan batu zirenak batipat— zeritzon poesi belaunaldia ala garai hartako gainegitura ideologikoa. 1980ko hamarkada honetatik begiratu, ezin ditugu bereizi eta aldendu garai hartako poesia eta —zergatik ez?— norbere poetikak baino pisu handiagoa zukeen gainegitura ideologikoa. Aipatu urruntasuna izango da, hain zuzen ere, euskal poesiak urratu duen aro modernoaren adierazgarri. Gerraurrearteko eta gerraurretxoko poesia nola taxutu zen eta poetika koherente bat eratzeko momentuan suertatu ziren oztopoekin batera, berrogeitamarreko hamarkadan euskal kulturaren baitan eta, modu pribilegiatu batean, poesiaren alorrean emango zen transformazioa ditugu aztergai lan honetan.

Gerraurreko “Olerkariak”: lehen hurbilketa

Azterketa honen abiapuntua “Olerkariak” zeritzon mugimendu poetikoa izango dugu; beronen inguruan leku egingo zaio XIX.

mende-amaieratik, Lore-Jokoetatik alegia, datorkigun bertsolari-kutsuko poeta herrikioen andanari. Hau zioen Ibon Sarasolak "Olerkariak" en mugimenduaz ziharduela:

"Olerkarien mugimenduak euskal-literaturgintzaren planteamolde guztiz berri bat dakar. Alde honetatik, agertzen dituen era askotako mugatze eta limitazio jakinak gora behera, 1964ean finkatu zen eraberritzearen lehen aintzindaria da. Lehendabiziko aldiz euskal literaturaren historian literatur-mugimendu bat ohartu egiten zen literatura egiten ari zela. Are gehiago, asmo horrek zekarzkien eginkizun eta problemei serioki buru eman zien, batez ere taldearen teorikoa zen Aitzolen bitartez. Eginkizun hauen artean lehena forma poetiko landu eta berezi bat eraikitzea zen: soilik honek atera zezakeen euskal poemagintza lore jokoetako poetek sartu zuten bide itsutik"¹.

Lore-Jokoekin batera hedatu zen poeta sentiberaren erretorizismoak, momentuko errealitateaz ohartzuz sortu zitekeen esparru literario autonomoa baino maisukiago kanporatzen zituen, poetari berari, gizon bezala, zegozkion eta ustez jatorrak ziren sentimenduak.

XVII. mendeko poesia landuaren bide bakana —Oihenarterena bereziki— urrunegi geratzen zitzaizela, ez dute bertsolaritzaren joera baizik ezagutuko eta I. Sarasolak dioen bezala:

"Lore-Jokoetako ihardukiaz euskal poesia bide itsu batetan sartu zen, bertsolaritzaren ezein abantaila eta ia behaztopa guztiak beregana baitzituen. Lore-Jokoetako bertsogileak bertsolaritzaren gai, teknika eta baliabide formal berak erabiltzen dituzte. Haren eta honen artean, kasu askotan guztiz baztergarria gertatzen den tonu-diferentzia bat baizik ez da nabaritzen. Landutasun bat ia inoiz iritsi gabe, garaiko poesia, eta areago literaturaren gaineko alorrak, ez dute, ezinbestean, maila folklorikoa gaintitzen"².

Bestelako joera —joera kultoagoa— ireki nahi luke Sabino Aranek bere poetika ttipia dei geniezaiokeen "Lecciones de Ortografía del Euskera bizkaino" delakoarekin. Maiz aipatu izan da poetika tipi honen araudiaren onarpenean legokeela Olerkariak —Orixe, Lizardi, Lauaxeta, Loramendi, besteak beste— zeritzon mugimenduaren ezaugarri bateratzaile bat. Hala eta guztiz ere, aitortu behar dugu, esandakoa ez dela erabateko egia: Lizardik ezik, beste olerkariak noizbehinka baizik ez dute betetzen araudia. Hala ere adierazgarria ediren dugu metrikari buruzko naiz poesiari dagozkion beste fenomeno teoriko batzuen inguruko kezka: ageri-agerian erakusten bait dizkigute, ordurarte ez bezala, poesia lan-

du eta kulto baten lorpenerako zabaldutako urratsen ahaleginak. Hona hemen mugimenduaren eraberritze -asmoen emaitza: Lauaxetaren *Bide Barrijak* (1931) eta *Arrats-Beran* (1935); Lizardiren *Biotz-Begietan* (1932) eta *Umezurtz Olerkiak* (1934) eta Orixeren *Barne-muinetan* (1934). Zera ere ez dugu ahaztuko, alegia, Orixek bere *Euskaldunak* —nahiz eta gerra ondorenean, 1950ean argitaratu— 1935ean amaitua zuela.

Azaletik arakatuz, “Olerkariak” belaunaldiaren barnean hala-ko adostasun edo/eta koherentzia bat suma badaiteke ere, sakonki murgiltzeak bestelakorik erakusten du³.

Arestian aipaturiko poeten emaitzak 1930etik 1935era bitartean eman ziren arren, honek ez du esan nahi garai hartako euskal poesiaren eskusibotasuna zutenik. Jakina, 1930eko urte horietan ere, bazegoen Olerkariak zeritzon mugimenduarekin batera gorago aipaturiko Lore-Jokoetako tradizio herrikoia jarraituz, bertsolari-kutsuko hizkera erraz eta erretorikoaren alde apustu eginez, garaikide berrizaleen aurrean amore emateko prest ez zegoen korrontea. Lauaxetaren “Bide Barrijak” —titulua bera dugu joera berriaren adierazgarri— argitara ematearekin batera azaleratu ziren joera kontrajarrien ikuspuntuak. Alde batekoek eztabaidaren ardatzean hizkuntzaren arazoa jartzen zuten. Ez dugu ahaztu behar poesia kultoa lantzeko aproposagoa idurituz, nahiz garaia astindu zuen mistikaren eraginpean, Lizardi eta Lauaxeta purismoaren ildotik abiatu zirela, poesiaren ulermena aski zail bihurtuz. Dena den, ez da hau nahikoa izango auziaren benetako motibazioaz jabetzeko. Begi-bistakoa da alegia, zenbait autore xumeren ahotan zail egiten bazen ere, hizkuntz arazoa soilik zegoela sinestea, onartezin bihurtuko zaigu orain arte “Olerkariak” en partaide kontsideratu dugun Orixeren ahoan. Sakoneko problema ez zen hizkuntza —edota ez hau bakarrik— erradikalki 1931n ordura bitarteko euskal poesiaren tradizioa zokoratuz, Lauaxetak poesiarako beste modu edo tankera bat erakustea baizik. Ez dugu ahaztu behar Lauaxetaren poema-liburua, Europako korronteetara hurbiltzen gintuen estetika (poesiaren interpretazio) batean oinarritu zela.

Modu laburrean azaldu dugu “Olerkariak” zeritzon talde-gi-roaren zenbait zertzelada eta ezbaian utzi dugu mugimendu bate-ratu edo kohesionatu honi buruz egon zitekeen aurreritzia.

Puntu honetara iritsiak garelarik, urrats bat gehiago eman beharrean gaude nahitaez, aztertzen ari garen aro poetikoaren zinez-

ko kontraesanak atzematekotan. Beste modu batean planteiatuz, zeintzuk izango dira belaunaldi honen traba latzenak erregistro modernoan poetizatzeke?

"Olerkariak" aurreko literatura: historia gisa

Errenazimendu-mugimenduak Italiako mugak gaindituz mundu modernoa inauguratzen zueneko garaian, Europako beste nazioetan bezalatsu, Beñat Etxepareren poesi liburuarekin, euskal literatura idatziaren sorrera ezagutuko da. Alabaina, Jon Juaristik dioen bezala:

"Como otras literaturas surgidas en la misma época —durante el siglo XVI— la vasca fue un fruto más de la pugna entre protestantes y contrarreformistas. Los primeros textos en euskara (al menos, los primeros que tuvieron una entidad digna de tenerse en cuenta) fueron obras de carácter religioso para la evangelización de un pueblo sin escritura, libros escritos por clérigos para servir de apoyo a la labor pastoral"⁴.

Inprimategiaren asmakizunarekin irakurlego berria sortuko da; beraz, egoera aproposa ideia berrien —ideia hauek erlijioaren baten magalean, normalean— zabalkunderako. Ez zuen beste asmorik Leizarragak, kredo protestantea besarkatuz, Testamentu Berria itzultzeari ekin zionean. Eginahal honetarako, euskara arruntetik urruti zegoen euskara kultura erabili zuen. Trentoko Kontzilioaz geroztik, zapuztuak izan ziren defendatzen zuen kredo erlijioso nahiz euskara kulto baterako —beste nazio batzutan horren eman-korra— ahalegina.

"Si un hecho en la historia moderna —esaten du L. Mitxelena— ha tenido una profunda repercusión en Vasconia, éste es el Concilio de Trento, cuyos efectos llegaron a conformar de modo permanente la vida del país. Después de él y en su consecuencia va realizándose la identificación, luego familiar, de lo vasco con el catolicismo"⁵.

Trentoz geroztik Euskal Herria hertsi egin zitzaion kanpokoa zen edo berrikuntz usaina zuen orori eta bere baitan barnebildu zen. Elizgizonen artean, denborarekin ideia berrien aurkako harreririk bikainena euskara bera delako ustea zabaltzen joango da. Alegia, fedearekin batera, baserritarren ohitura onak ere gordeko zirelako ustea. Pulpituetatik bakarrik gidatua zen herriak, ez zuen

inolako kulturaren beharrik eta kleroaren eskuetan, euskara idatziak murrizketa funtzionala jasan zuen, herri xehearen heziketa erlijiosora bakarrik kondentatua izan zen eta. Ez dugu beste libururik ezagutuko XIX. menderarte. Europako nazioetan ez bezala, fedearn eta zientzien (ezagupena) alorrak bereizten joan ez ziren heinean, hizkuntza eta kultura oro ito egin zen.

XVIII. mendeak edo "Argien Mende" delakoak sakoneko eraginik gabe utzi zuen —esan genezake, ukitu ere ez zuela egin—, euskara eta Fedea bateratuz, baserri-giroan eratu zen mamudun marmolezko dorrea. XVIII. mendea dugu Ilustrazioaren mendea. Espainiak ez zuen arrazoiaren bultzadaren eragin epidermikoa besterik izan, eta Euskal Herriari bagagozkio, zer esanik ez. Bergarako Mintegian bildutako "Real Sociedad de Amigos del País" delakoak zientzien ikerkuntzak etab. bultzatu bazituen ere, ez zitzaion, filosofia eta mundu-ikuspegi aldetik, jatorrizko ilustrazioak zekarren izpiritu erradikala itsatsi. Benetan, mamirik gabeko etiketapean uler daiteke Mogel —*Peru Abarka*—ko elkarriketaren egilea— Euskal Herrian Ilustrazioaren pareko genuen Bergarako erakundeko partaide eta orobat Inkisizioaren salatari izatea. Beste leku batzuetan bezalatsu, giro honetan mamitu zen neoklasizismo xumea —XIX. mendean literatura fuerista eta erromantikoa bezala— ia guztia gaztelaniaz eman zen.

Garai hau ote dugu Europan Frantziako Iraultzaren ondorioz hedatuko den modernitatearen ataria? Modernitatea zerbait izatekotan, Europako gizarte-kulturaren zimentarria dugun kristautasunaren kritika zorrotza izan da⁶. Kritika-joera hau Errenazimendutik dator, Euskal Herria bere baitan barnebildu zeneko garaitik alegia. Errenazimenduaz geroztik, fedearn edo mandatu errebelatuaren gainetik arrazoiaren goralmena ezagutuko dugu, eta orduanik gainbehera datozen erlijio nahiz Antzinako Erregimenaren barne-egiturak, Ilustrazioaren eta bere eraginez jazo zen Frantziako Iraultzaren ondorenak errematatuko du. Ez gaitezen izutu kritikoen artean leku arrunta betetzen duena esaten badugu, hau da, gizarte modernoa Jaungoikoaren heriotzarekin sortu dugula. Alde honetatik hauxe dugu euskal kulturari ikusten zaion tradizio-hutsunea: tradizio ilustratu edo erabateko filosofia kritikoarena. Hemen dago benetako haustura. Egiazko Modernitatea⁷ hasten den lekuan hasten da, era berean, gure aldenketa, gure urrunketa. Ez horrenbeste Aro Modernotik itzurika abiatu ginelako, geure posizioetatik mugitu ere egin ez ginelako baizik. Hobeto legoke esatea, Aro Modernoak ihes egin zigula, burgesiaren igoerarekin hedatzen

eta indartzen ari diren —gizarte berriaren ardatzak ditugun— zentru hiritarretara. Joera honen ildotik igarotzen da XIX. mende guztia. Liberalek —Espainiak ere ez zuen egiazko burgesia kontzientzia-duna izan— gudu zibilak irabaziz, beren lurrari atxekita zegoen baserriarraren berezko tradizionalismoa kulunka jarri bazuten ere, burgesiaren ideologia modernoak ezin urratu izan zuen Trentoz gerotzik euskaldun fededunaren lemapean barreiatuta, euskaldungoaren egiazko kontzientzia izateko aukera guztiak zapuztuz eraiki zitzaigun harmorez⁸ eginiko ideologia itogarria. Euskal idazleek —euskaraz zihardutenek eta beste askok— segimendu inkontziente batean jarraitu diote, mistikaz, kanpoko orotatik isolatua zegoen Euskal Herriaren proezak kantatzeari. Fantasma haxe izan zen, eta izan da, literatura moderno baten bidea zabaltzeko orduan, gaindiezinezko eragozpen eta muga.

Lore-Jokoekin batera, igarotako gerrate zibilen ondotik, galdutako Foruen aurrean euskalduntasunaren kontzientzia erakutsi behar zen. Hau da: beste aukera guztiak galduak direnean, literatura eta folklorea geratzen dira. XIX. mendetik abiatuz XX. mendean gerrate aurreko belaunaldiarte heltzen zaigun euskal poesia, ez da Ilustrazioak eta Iraultza Burgesak eraginik sortu den erlijiorik gabeko gizarte industrial eta antiestetikoaren kritika izango. Ez da izango, zeruak hutsik utzi ondoren progreso eta arrazoiaren Jainko berriaren ondoan makurtzera behartzen gaituen filosofia positibistari ematen zaion sentiberatasun eta pasiozko erantzuna. Egiazko erromantizismoa honetan zetzan: modernitatearen seme izanik, bere eraikuntzaren ukatzailerik zorrotzen bihurtzean. Lore-Jokoekin sortzen den poesi giroak ez du modernitatearen kontzientziarik, hain zuzen ere, bizi izan ez duelako.

Hala ere, XIX. mendetik datorkigun tradizio poetikoaren mundu-ikuspegiak ez baldin badu jaso ere, gizon modernoak Jaungoikorik gabeko mundu-izadiaren aurrean sentitu ohi duen banaketa (escisión); Mogelen garaitik Foruen aurka egin diren maniobrak, —bi gerrate karlista eta, amaitzeko, Foruen desagerpena— medio, zabaltzen joango da banaketa (escisión) baten sentimendua. Euskal mundu tradizionallean, modernitatearen emaitza den zentralismoak egin zuen urradura, kontzientzi sortzaile izan zen eta ondorioz, Iraultzaren ondotik nagusitu nahi zuen gizarte berriaren gaintik, mundu zaharraren (gizarte tradizionalaren) goralmena ekarri zuen. Gertaera historiko hauen eraginpean, modernitatearen oihartzunak iragazi ziren.

Izadira (baserri-mundua) eginiko bidean bat etorri baziren ere, ez dugu ahaztu behar, gure kasuan, prozesu baten aitzinean gaude-la. Aipatu gertaera historikoek eta beren ondorioek ez zuten astindu, deskribatzen saiatu garen euskal kontzientziaren gainegitura ideologikoa. Honen ondorioz, kontzientziarik gabeko erromantizismo antzu baten ildotik, bere gainazaleko moldeak baizik agertzen ez dituela, sasi-literatura elokuenta zein sentibera bati amore emango zaio; faltsua bere azal-azaleko zintzotasunean eta hutsala bere ahaleginean.

Gernikako Arbola da, Fuerismoarekin sortua, Lore-Jokoetako eta ondorengo tradizioaren sinbolorik funtsezkoena. Historiaren eta bere gertaera historikoetatik at, euskaldungoaren sinbolo. Edo gutxienez, mendeen poderioz gizentzen joan zaigun euskal mistikarena. Arbola izango da zero-lurren bitartekaria; kristautasunaren magalean mantentzen gintuen sinbolo babeslea. Arbolaren ondoan, Israelgo herri hautatuaren pairakuntza biblikoa nagusitzen da Arrese-Beitiaren poesigintzan —garai hartako izenik sonatuen— eta, baita, bere girokoan ere.

Interesgarri deritzogu tradizio luze baten zimentarri-maila iritsi duen sinboloaren bilakaerari. S. Aranaren nazionalismoaren agerpenak bultzada eta indarra eman nahi izan arren, joera kultoen alde posizionatuz, ez zen nahikoa izan: orain arte ikusi dugunarekin lotura estuegia zeukan⁹. Lizardi, jaso zuen tradizioaren eta bide berriak zabaldu nahi dituen joera kontrajarrien¹⁰ artean, bitartekari dugu. Bitartekari jaukala: bide berrien alde apustu eginik ere, maila jaso batean tradizioa birsortu eta berrasmatu zuena. Bere "Asaba zaarren baratza" poeman, arbola hizkuntza zahar ("larreakoa"¹¹) eta hizkuntza berriaren ("jakintza-egoek igoa"¹²) bitartez lortzen den Euskal Herri zahar eta berriaren lokarri sinbolikoa dugu. Izadi guztia eragiten duen Jainkoarekiko ("Yaunari zor"¹³) aliantza berria:

"Ordun eguzkiz yantzi zan
asaba zaarren baratza;
ordun, zuaitzak igaliz;
ordun, baratza leeneratu zan
mugak berriro zabaliz.

Ta leen ikusi-gabeko
zuaitz berri bat zegoen
erdian, guzien buru...
Aren gerizak erri-baratzak
ezin-ilkor egin ditu"¹⁴.

Dena den, azken hau ahalbidetu dezakeen bakarra guztiz ahaltsua da:

“Ene asaben lokarri zaharra,
Yannari zor, etzan eten”¹⁵.

Lizardi eta erromantizismoa

Lizardi ez dugu poesi tradizio jakin baten beharrezko parada. Lizardi, bera dugu tradizioa. Lizardi ez dugu inon eta inorekin konparatu beharrik, bera izan zelako euskal tradizioa berrasmatu ezezik, ondorengoei ere bere begietatik ikuserazi diena. Bertsolaritzaren joera malkarrak abandonatuz poesia kulto bat lantzen zuelarik, ordurarteko tradizioak hain berea zuen naturaren babesa baitaiatu egin zuen. Bera dugu, Izadia, finezia handiko alegoria dir-daitsuetan bilakatuz, euskal poesian inork ez bezalako lirikotasunaz urte-giroen joan-etorria poetizatu ziguna. K. Mitxelenak ohi zuen era ezin hobean zioskun bezala:

“En sus mejores poesías nos ha dado el drama de las horas y de las estaciones en el paisaje vasco, inolvidablemente animado por unos personajes que no tienen más que la leve, y sin embargo suficiente, consistencia de una metáfora, el desnudo silencio del invierno que sólo rompe el temprano grito de la amarilla flor del árgoma; el inesperado encuentro con la primavera, muchacha vestida de azul, en el despertar del bosque; el robledal, palacio dormido en un mediodía de estío, abrumado por el sol; la angustia del monte otoñal, cubierto de orín, que no tiene otro consuelo que el recuerdo y la esperanza...”¹⁶

Hala ere burura datorkigun galdera hau da: zein begirekin ikusten du izadia Lizardik?, edota, modu zuzenago batean galde-tuz, zinez naturaren ikuspegi modernoa al demaigu Lizardik? Ene uste apalean, ezetz esango nuke: Lizardiren paisajea ez da erromantikoa (erromantizismoak, modernitatea¹⁷ esan nahi du hemen). O. Paz-i jarraituz, Modernitatearen lehen tradizio literario eraginkorra erromantizismoa izan zen. Modu berean, Pre-moderno terminoa erabiliko dut oraino modernitateak hautsi ez duen mundua izendatzeko. Lizardiren irudi-mundua aztertzerakoan, termino hauek Europako periodizazio literarioan daukaten zentzu estuan erabiliko ditut. Alegia, modernitatearen haustura aurretik eta geroztik, izadiaren ikuspegiak nolakoak ziren esateko.

Modu zabal batean onartzen da Rousseauk isladatu eta eragin zuela jarrera modernoaren aldaketa iraultzailea. Beharbada, bere eritzi politiko eta pedagogikoen gainetik, eragin erabakiorragoa suposatu zuen, gizartea giza itxurako sorkari soila ikusten zuelako abiapuntuak. Alegia, aurreko eritzien oinarri eta abiapuntuan dago, gizona bera —eta ez Jaungoikoa— gizartearen itxuraldatzearen arduradun bakartzat hartzea. Beraz, hemendik aurrerantzean, gizartea ez da izango Jaungoikoak gizonari —honen partehartzerik gabe— kanpotik ezarri dion fenomeno. Aurrerantzean giza arazoan esplikazioak, ezagutzeko gai garen giza gogoaren eruedetan soilik bilatu beharko ditugu. Guzti honen ondorio gisa, artea eta konkretuki poesia, jarriko da gizartearen ardatzean. Gizarte honen oinarria gizonaren sortze-ahalmena izango da eta eszenariorik aproposena hutsik geratu den izadia. Gizonaren sormenak berriro janzteko eta betetzeko zain geratu dena, alegia.

Beraz, natura ez da zera erregalatu izango, giza gogoaren ispi-lu baizik. Erromantizismoak astindu aurreko natura kanpoan dagoen zera objektiboa zen, orain gizonaren baitan berak asmatua izango den objektua dugu. Naturaren birkreatze-prozesu honetan poeta erromantikoak ahalmen sakratuen jabe agertuko zaizkigu eta herriaren jeinuak, jeinu poetikoak, asmatuko du benetako erlijioa. Benetako erlijioa, poesia dugu eta Biblia —ordurarte besteen gainetik agertzen zen liburu sakratua— ez da herriak sortu duen poesia hutsa baizik izango.

Modernitatearen gizarte-aldakuntzak, bere kontzientziarekin, iraultzaren inplikazio psikologiko guztiak barne, Mendebaldeko molde guztietako egiturak iharrausi zituen korronteak astindu al zuen Lizardiren irudimen-mundua? Berriro ere ezetz esango nuke, Europako beste nazioekin konparatzen badugu, bederen.

Lizardiren irudi-mundua pre-modernoa dugu: Jaungoikoaren sorkuntza dugun izadi bat da. Alegia, naturaren koadroa Jaungoikoak poetaren aurrean jarritako zirriborro bat baizik ez da; poetaren eginkizuna izango da natura honen egitura objektiboari jarraitzea. Hau dela eta, poetaren metafora eta irudi-munduak begien bidez atzemateko izaera fisikoa izango du. Poetaren ereduak ez dira barneratuak izango, ez dira bere barnetik irakurritz birsortzen duen izadia; alderantziz, naturak berak Jaungoikoaren eskutik —iruditeria ilun eta difuminatuetatik urrun— eskaintzen dizkion eredu garbiak dira; kanpokoak. Behaketa, sentimenduaren aurretik dihoakigu Lizardiren kasuan, eta ez alderantziz (erromantizismo ondorenean bezala).

Lizardiz geroztik, lilura sortzeko moduko naturaren ezagupe-na dugu; baina arestian aipatu naturaren bataio hori, nolakoa dugu Lizardiren poesian? Alegia, Lizardik asmatzen duen mitologia ttipiko jeinuak (iratxoak) nolakoak ditugu?

Erromantizismoko iruditeriak gizona eta natura etenda erakutsiko dizkigu. Paradisuko, Edeneko edota Urrezko Aroetako zoriontasunetik egotziak, mundu baxuenetan aurkitzen du poetak bere egoera adierazteko imajineria. Dena den, poesiaren bitartez, bitartekotasuna da bere funtziorik inportanteena, berriro ere jade-tsi nahiko ditu paradisu galduak. Poeta erromantikoek elementu numenikoz jantziko dute izadi berria, beren egoera larriaren ispilu izatera deitua den izadiaren baitan Jaungoiko berriak deskubritzen dituztelarik.

Lizardiren poesigintzan, aitzitik, gizona/natura eta Jaungoikoaren triadaren batasuna eten ez delako, ez da kosmoaren batasuna jaungoiko berrien eskutik etorriko, naturak poetari eman ahal dion ziurtasun eta babesaren aldetik baizik. Azken finean, ziurtasun eta babes hau ez da izango, Jaungoikoaren magalean, izadi osoak erakusten duen haren ontasunaren isuria baino. Designio edo asmo ezkutu honen metafora zabala dugu Lizardiren "Urte giroak ene begian"eko *Baso Itzal* (jeinu on eta babeslea):

"Itzal! Baso-ren ume yaukal,
xaloagorik ezin aal:
beltxeran, begi bai azal:
Itzal!...
Itzal!...
Sar naun geldixe, taupaka biotza,
Ar maitez, otoi, lerregin-arrotza...
oial illaun batez legortu didan
bekokia. Gero, aldamenean,
aitzadan eseri, andereño otxan,
ta, ai, zein gozo gauden, aopekotan!...

Atsedenenaren eliz, zutoiz bete,
osto-pillo ta izar izunak abe:
ta i bertan oianeko yaupaleme..."¹⁸.

Edota aurreraxeago:

"Gauden, bada, maite, basoan geldi¹⁹,
Uda! gar zoragarri, suzko itsaso:
untzi geriza untan nai aut igaro..."²⁰.

eta "Ondar gorri" poeman bezala:

“Uda —suzko itsaso— baitut ibilli
gerizpe atsegin bat nuela unti”²¹.

Virgilio eta, mende batzuk geroago, Danteren “Divina Comedia”n bezala, hemen ere jeinu babeslea izango da poeta naturaren mundutik poemaren amaierako —poetaren bizitzaren amaiera orekatutako— “Yainkozko betera” gidatuko duena:

“Ta Udazken-arratseko goiz batean
esnatu nadi Yainkozko Betean”²².

Hementxe batzen dira Lizardi bezalako poeta goren baten handitasuna eta gaindiezinezko mugatasuna. Lizardik ere ezingo du gaintitu —berez aurrerakoia eta, erlijio aldetik ere, ikuspegi kultura zuen arren²³— modernizaziorako bide osoa ibiltzeko behar-beharrezko zen frogara: S. Aranaren bultzadaz indarberritu zen gorago aipatutako egitura ideologikoa, alegia.

Lizardiren ezintasuna, euskal munduak modernitateaz ulertze-ko agertzen zuen ezintasuna zen.

Lauaxeta

Lauaxetaren poesian aldaketarik badugu. Lauaxetaren “Arrats-Beran”eko izadia isilik geratu den Jaungoiko baten ispilu da. Gizonaren sufrimendu eta trajeriaren aurrean mutu geratu den Jaungoikoarena. Ez dugu poema-liburu honetan, Lizardiren poesian bezala, jeinu babesle eta gidaririk aurkituko. Alderantziz, “Eiztari aundiya”n²⁴ bezala, Jaungoikoa bera da erasotzailerik kru-delena.

Ziurtasun guztia galdu duen izadiaren eszenario honetan heriotza agertuko zaigu nonnahi. Eta larridurazko egoera hauxe izango da —“ziñeste-bakuarena”²⁵ poemari aitormen gisa kontatu zaigu— ontasunez beteriko Jaungoiko babeslearekiko zalantzaren egiazko metafora. Lauaxetaren lehen liburuan (“Bide Barriak”) nitasun erromantikoa inguruan eraikitako konfidantzazko mundu baikorra bagenuen, bigarren liburuan (“Arrats-Beran”) konfidantza eta ziurtasun-faltaren adierazpide dugu gizonaz eta errealitateaz demaigun ikuspegi pesimista.

Poesia moderno baterantz emaniko salto handiena berea izan zen. Lauaxeta zen gerraurreko poetarik modernoena, zalantza-izpirik gabe. Europako korronte nagusien euskaratze bat egin zuen eta garaiko Espainiako poesiara hurbildu. “Arrats-Beran”eko “Iru zaldunak”ek²⁶ iragartzen dizkio euskal poesiari tradizio modernoan arruntak diren edukinak: plazerra, edana, emakumea eta aberria. Hauexek izango dira, Kortazar-ek ongi azaldu digun bezala²⁷, Lauaxetaren gai nagusiak. Alegia, Jaungoikoaren ispilu den izadiaren mututasuna —krudeltasuna zenbaitetan— medio, fedearrekiko zalantza nagusitzen delarik, denboraren igarotzeak dakarren larridurari erantzuna eman nahian aukeratu bideak. Guzti hau heriotzak bere arrastoa zabaltzen duen izadi erotizatu baten ingurugiroan.

Orixe

Ez da harritzekoa, “Arrats-Beran”en agertzen duen erlijio-zalantzagatik, Lauaxetari bere ingurukoen kritikak jasan beharra tokatu izatea²⁸. Azken hau 1935ean gertatu bazen, “Bide Barriak” argitaratzearekin batera jaso zuen, Aitzolen belaunaldikoa izan arren, Lauaxetaren beste muturrean zegoen Orixerena —itzal handiko idazlea berau—. Honela zioen bere kritikaren parte batean: “..., ta gure gastediari mesede baño kalte geyago egin lezayote”²⁹.

Ez zuen alferrik esaten Orixez Koldo Mitxelenak, Galileo aurreko gizona genuela, jakintza berria sortu baino lehenagokoa, alegia. Errenazimendu-atariko eskolastikaren sintesiaz gerotzikako orori, begiak itxi zizkion. Alegia, jakituria errebelatuak lehentasuna zuen gorputz ontologiko batean bateratuak zeuden arrazoieta errebelazioa bidebanatzen hasiz, Aro Modernoa inauguratu zuen garaia aurrekoa dugu Orixen.

Bere oinarri literarioa —epikoa baino bukolikoagoa— klasi-koengan eta Espainiako mistikoengan zuen. Bere ereduak igarotako garai horietan *zuenaren ahoan* bakarrik aurki daiteke, Orixek Europako literatura modernoari buruz duen ikuspegia:

“Azkenik, literatura orrek oiturak andeatzen ditu. Ele-eder dalako ori, eunetatik larogei ta emeretzi, gordinkeri, likiskeri, lizunkeri, urdekeri besterik ez da. Naigabe ematen dit esateak adiskide batzuegatik, baña bakar batzuk asi dire lizunkeriari atek zabaltzen.

Ardi bakar batek barruti debekatura iauzi egin ezkeru, artalde osoa aren atzetik doa. Ikusi dezala ontan lenengo idazleak zer erantzunbehar daukan oitura garbien aurrean. Orain arte aski garbi geunden ustelkeri ortatik, bañan onez aurrera bildur izateko da³⁰.

Artikulu hau 1954ean argitaratua izanik³¹, non geratzen zaizkigu Lizardi eta Lauaxetaren ahaleginak? Gerrateak eraman zituen berarekin. Gerraosteko belaunaldiak, Lizardik egina eta amaitua utzi zuen bideari jarraipena eman nahi izan zion. Behar bada, maisuak zabaldu zuen bidea, berak amaieraraino eraman zuela ohartu gabe. Halere gerraondoko belaunaldiaren meritua —I. Sarasolak zioenez³²— Kinka Larrian zegoen euskal literaturaren zuzia ondorengoei heleraztean datza.

Lauaxetaren ahaleginak, ordea, egiazko euskal poesia moderno batek nahitaezko zuen sekularizazio-ildotik, hondarretan galduriko bide bat dirudi.

Gerraurreko ingurugiroaz ohartzeko bagara, Lauaxetaren poesigintza, ortodoxoegia zen korrante nagusitik nabarmenki aldeniduz, 1950etik aurrera gauzatuko zen zinezko etenduraren aitzindari isolatu bailitzan, agertzen zaigu. Itzulezinezko sekularizazio-bidean, ez gaitu harritzen Lauaxetaren poesien inguruan heterodoxiaren susmoa zabaltzeak.

Laburpen gisa

Lore-Jokoetatik gerrate-aurretxora egin dugun bidean, ez dugu aurkitu modernitatearen izpiriturik. Hots, Mendebaldeko gizasemeak, kristautasunaren eredu hilezkorra ahitu ondoren, arrotza zitzaion mundu baten partaide delarik izan duen esperientzia animikoa. Hausturaren emaitza jakinik, badaki bere geroa ez dela, Lizardiren kasuan bezala, kontraesan guztien itzaltzea litzatekeen hilezkortasun kristaua, heriotza baino. Gizonaren psikologia irauliz, badakar iharrausi honek mundua ikusteko eta bizitzeko, pentsatzeko eta gozatzeko modu berezia.

Urrun ditugu, batasunaren nahiz identitatearen muina dugun Orixe mistikoa eta kontraesan oro zokoratuz Arkadia baten gunean paraturiko baserritarra, Europako gizartea astindu eta antzaldatu zuen iraultzatik. Urrun, baita ere, Lizardik, Jaungoikoak itxuraturiko izadiarekin eten ezin zuelarik, kontraesanik gabe bete

zuen hilezkortasun kristauerako bidea. "Arrats-Beran"eko Lauaxeta ohartu zen gizon historikoaren geroa heriotza zela eta unean-uneke irtenbide bat eman nahi dio zalantza erlijiosoak zabalduriko larrialdiari.

Halere, Lauaxetari handiegia geratzen zaio poesia modernoaren zimentarria eta —modernitatearen kasuan suposatuko lukeen bezala— garai berri baten mamidura izatearen zama. Hau horrela ez balitz, zein hasiera xume eta indargea, jarraipenari begiraturaz, bederen. Zail egiten zaigu, beraz, onartzea —J. Kortazar-ek nahi duen bezala— Europako haustura, tradizioaren edo, beste modu batera esanez, poesia modernoaren euskal bertsioa, Lauaxeta eta Lizardi direlako baieztapena. Honela dio J. Kortazar-ek O. Paz-i³³ jarraitzen diolarik:

"Dicho en breves palabras sostiene que el Romanticismo —versión literaria del Idealismo— alemán es la cuna de tal poesía moderna y que esa ideología se expande por Europa con diversos nombres. Al llegar a Francia se llama Simbolismo, en España Modernismo. Y nosotros deberemos añadir que en Euskal Herria tal movimiento adquiere el nombre de Pizkundea, o el de Olerkarien mogimentua"³⁴.

Euskal poesia modernoaren izpiritua eta egiazko mundu-ikuspegi moderno, hizkuntza barneratu eta zeharraldatu oro baino sakonago, 1950eko hamarkadan jadetsi zuen euskal literaturak. Gehiago ikusten dugu Lauaxeta bi korronte-giroen erdian, gerraurreko giro ortodoxotik aldendua eta 1950eko hamarkadako korronte-girorako fruitu goiztar bezala.

Euskal poesia moderna

Europako gizarte modernoaren muina —bere ideia eta kontraesanak barne— bereganatuko zuen belaunaldia 1950eko hamarkadakoa izango da. Europako hausturaren tradizioarekin bat eginik, hala ilustrazioak buruturiko erlijioaren kritika, nola bere filosofiak sorturiko arrazoizko gizartearen kritikak, euskal mundu tradizionalaren "corpus"arekin eten egingo du. Hau dela eta, Mendebaldeko azken berrehun urteetako korronte literario nagusien bizkarrezurrari itsatsi zitzaion euskal literatura. Etendura hau, ikuspegi nagusi baten inguruan laburbildu dugu: hastapenetara itzulia.

Hizkuntzari dagokionean, Krutwig-ek zabalduriko bide heterodoxoari jarriakiz, Trento z geroztik ukatua izan zen XVI. mendeko beste heterodoxo —Leizarraga, erraldoi bakartierra— ospetsuaren jarraitzaile bihurtuko dira.

Hau da, Krutwig, Mirande eta G. Aresti konsziente dira aipatu bidearen hautaketak suposatzen dituen inplikazio guztiez: XVI. mendetik XX. mende-erdirarterainoko "Fedearekin pentsa"³⁵ euskal tradizio guztiaren ukazioa.

Bi ardatz nagusiotan gauzatuko da XVI. mendez geroztikako tradizioaren ukazio hau:

1. Erliijoaren ukazioa. Kristauen Jaungoikoaz ernegatu egiten dute. Jaungoikoaren heriotzaren ondorioz Miranderen Euskal Herria jaungoiko paganoz jantzita datorkigu. "Maldan-Behera"-ko Arestiren kasuan ere ukazio bera:

"Fede, karitate, esperantza kentzen
ausartu nintzen nire nekearen ordez"³⁶.

Honen ondorioz Jaungoiko zaharraren heriotza iragartzen da, "hamiltegi batean azkar eroria"³⁷.

2. Gorago aipatu dugu XIX. eta XX. mendeetako guduek kontzientzia historiko baten garapenean izan zuten eragina. Gertaera historiko honen bitartez iragazten joan zaizkigu modernitatearen emaitzak, eta orobat, harenganako arbuioa. Are bortitzagoa izango da gizarte burgesaren eraikuntzaz —demokrazia barne— 1950eko belaunaldiak egiten duen kritika. Gizarte burges honi egotziko zaio gerrate ondorengo mundu itxuragabetuaren errua.

Bi puntuon ondorioa izango da hamarkada honetan buruturiko "Maldan-Behera" poeman post-erromantizismoaren bortizkeria idealistak hartzen duen lekua.

"Hiru gorputzekin egin nuen arbola
sikuari, gero, eman nion odola,
bihotzetik ugari atera nuena.
Arrainen hegalak ziren bere sustarrak,
arrano zurien lumak ziren adarrak,
eta bere tronkua sugeen buztana.

Haritz bedeinkatua
adoratu nuen"³⁸.

Nazionalismoaren sintesi eraberritu baten sinbolo nagusia Gernikako Arbola zaharberritua dugu. Post-erromantizismoaren eragineko heroi idealista baten borondate sakratuaren mamidura.

Gabriel Arestiren kasuan kanpo-errealitateaz uko egin arren, barne-errealitatean aurkituko du hari aurre eta eraso egiteko indarra. Bere barne-idealismoa geroaren hazia izango da. Jon Mirandek, ordea, bere ukazioaren biktima gertatuko da. Kanpo-errealitatea nahiz barnekoa ukatzen zituela, bizitzaren angustiak ironiaren irtenbidea hertsu ziolarik, J. Miranderen poesia zera da: gizonaren beraren ukazioa.

Sinbolismotik eta post-sinbolismotik iragazitako post-erromantizismoaren ingurugiro honetan sorturiko Mirandek eta Arestiren —lehen poesiak eta “Maldan-Behera” poema luzea— poemagintzaren saioek ahalbidetu zuten 1960ko hamarkadan euskal kultura osoak —bereziki poesigintzan: poeta sozialen andana, Mikel Lasak, Ibon Sarasola...— izan zuen gorakada.

Fenomeno honekin batera, 1950eko hamarkadan burutu zen aldizkarien arteko gerra. Gerraurreko kultur bide tradizionalaren —“Euzko Gogoa”— eta bere ikusmirak hiriburuan jarriak dituenaren —“Egan”— arteko sakoneko istiluak, literaturak aipatu “Fedearekin pentsa” lemapean zegoen tradizioarekin izandakoak berak ditugu. Euskararen normalizazio-bide, Alfabetatze-ahalegin, etabar bidea zabaltzeko, Orixeren mamua —tradizio zaharren mezularia eta ondorengoen aita edipikoa— sakrifikatu behar izan zen. Ez da Mirandek eta Arestik 1950eko hamarkadan poesiarren bidez gauzatu zutena —Jaungoikoaren heriotza— baizik izango, zertxobait geroago (1967) Rikardo Arregik aldarrikatu zuena: “Euskaltzaleen Jainkoa hil behar dugu”³⁹

I.A.

¹ SARASOLA, Ibon (1978): “Lizardiren poemagintzaren alde formalen estudio baterako”, in: *Homenaje a Julio Baroja*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 957. or.

² SARASOLA, Ibon (1976): “Hitzaurrea” in: *Kriseilu*, 20. or.

³ Egun inork ez ditu ukatuko poeten arteko harremanok, kasu batzuetan adiskideen arteko harreman estuak; bestetan berriz euskal idazleen murriztasuna zela medio bestela izan ezin zitekeelako.

⁴ JUARISTI, Jon (1987): *Literatura vasca*, Madrid: Taurus. 13. or.

- ⁵ MICHELENA, Luis (1960): *Historia de la Literatura Vasca*, Madrid: Minotauro.
- ⁶ PAZ, Octavio (1974): *Los hijos del Limo*, Barcelona: Seix Barral.
- ⁷ Aro modernoa aipatzen dudanean, zentzu generikoan darabilt. Badakigu Aro Modernoa Errenazimenduarekin hasten zaigula (XV. mendea). Hemen, Aro Modernoak, Errenazimenduan hasitako bidearen erabateko mamidura esan nahi du. Zehatzago esanda, Aro Modernoa, gurea dugun Aro Garaikidea litzateke; Frantziako Iraultzaren ondoan sorturiko gizarte-munduarena. Halere, Modernitatez ari garelarik, ez deritzot desegokia.
- ⁸ Ikus G. Arestiren "Maldan-Behera", in: *Gabriel Arestiren Literatur Lanak-1*, 123. or. "Gorbeia baino gorago // askozaz goragoa. // Arginek egin digure, // harmore bat haltua. // Izena jarri diote, // apaizek itsasoa". Harmorez eginiko ideologia: apaizek ehundutako armiarma-sarea.
- ⁹ Ikus Ibon Sarasolaren (1971): *Euskal Literaturaren Historia*, Kriseilu, 54. eta 55. or.: "Klerikalismoak ez zezakeen begi xarrez ikus sortzen ari zen mogimendua berria —S. Aranaren nazionalismoaz ari da—, haren helburuak betetzera zetorrela baitzirudien. Are gehiago, hasierako ideia multzo haren gauzatze konkretuan parte inportant bat izan zuen. Ideologia klerikalaren kutsua ideologia berriaren teoriar eta praktikan nabarmentzen da, haren defentsa aktitudetan (lehenago aipatu den hesian), karakter hertsia eta kontserbatzailean, euskaldun fededunen nazionalismo ezer baino lehen katolikoan. Alde honetatik euskal idazle guztien homogeneitatea izugarri zen".
- ¹⁰ Orixek eta Lauaxetak erakusten dituzten kontziliaezinezko planteamenduak.
- ¹¹ Ikus X. Lizardiren "Eusko Bidaztiarena" poema in: *Olerkiak, Xabier Lizardi*, (1983) Donostia: Erein, 177. or.: "Baiña nik, izkuntza larrekoa, // nai aunat ere noranaikoa: // Yakite-egoek igoa; // soña zaar, berri gogo; // azal orizta, muin betirakoa".
- ¹² *Ibidem*, 177. or.
- ¹³ Ikus, X. Lizardiren "Biotz-Begietan" in: *Olerkiak, Xabier Lizardi* (1983). Donostia: Erein, 195. or.: "Leena zegoen orainaz // ele gozokia. Bitzuok // mintzo beraz ziarduten. // Ene Asaben lokarri zaarra, // Yauarri zor, etzan eten".
- ¹⁴ *Ibidem*, 195-196. or.
- ¹⁵ *Ibidem*, 195. or.
- ¹⁶ MICHELENA, Luis (1960): *Historia de la Literatura Vasca*, Madrid: Minotauro.
- ¹⁷ Neureganatzen ditut XX. mendeko —mendea ere aurreratuxea— autore batek ez duela erregistro modernoan poetizatzen esateak dakarzikizun oztopoak eta planteiatzen dizkidan eragozpenak. Kontziente naiz, baita ere, azken berrehun urteotan Mendebaldeko gizartea nahiz kultura oro astindu duen erabateko iraultzaren —gizarte moderno eta honen seme dugun erromantizismoaren— eraginari ezin diola uko egin egungo irakurleak. Alegia, aipatu korronte moderno medio, baldintzatuak gaudela literaturaren irakurketa bera egiterakoan.
- Halere planteiatzen zaidan problemarik larriena, euskal literaturaren edozein historiariri sortzen zaiona da: Periodizazio literarioaren arazoa. Alegia, nola erabili euskal literaturaz aritzerakoan Europako tradizio literarioan esanahi konkretu eta historiko batez jantziriko zenbait termino, beren edukin edo pisua hustu gabe. Neure egiten dut René Welleck-ek *Problemas y conceptos de Histo-*

ria *Literia* liburuan dioskuna: "...un período no es un modelo ni una clase, sino un tramo temporal definido por un sistema de normas encajado en el proceso histórico, inamovible de su ubicación temporal".

Dena den, euskal literaturak, modernitateari dagokionean, dakarren desfasea eta berankortasunaz ohartuz, nire azterketa, malguagoa baino ez dut egin nahi izan.

Hauxe besterik ez dut egin Lizardiren azterketan, modernoa eta pre-modernoa erizpide zabalak hartu ditudanean. Alegia, Europako Tradizio literarioaren ispilu aurrean gure euskal literatura ezarritik, tradizio europar horren izpiritua —edukinak eta formak, mundu-ikuspegia edo, oro har, modernitatearen implikazio guztiak— bereganatzeko euskal literaturak egin dituen aurrerapauso eta ahaleginen historia. Finean, T.S. Eliot-ek bere *Tradition and individual talent* saiakeran zioen bezala, Mendebaldekoa dugu gure tradizio bakarra eta zenbat eta gertuago egon tradizio honetatik, orduan eta azalerago agertuko dira eraginak, baina, era berean, munduaren ikuspegi aberatsago eta sakonagoa izango da.

Euskal literaturarako bakarrik balioko ez duen periodizazio literario baten atzetik ez baldin bagabiltza, edozein planteiamendu seriok oinarrian izan beharko lukeen puntua da hemen aurkeztua.

- 18 LIZARDI, Xabier; "Biotz-Begietan", in: *Olerkiak, Xabier Lizardi (1983)*. Donostia: Erein, 159. or.
- 19 Ibidem
- 20 Ibidem, 161. or.
- 21 Ibidem, 165. or.
- 22 Ibidem, 171. or.
- 23 Ikus, "Egia Ikus Dezagun, Ama!" artikulua, X. Lizardiren (1972) *Itz-Lauz*. Donostia: Edili.
- 24 LAUAXETA, "Arrats-Beran", in: (1985) *Olerkiak*, Donostia: Erein. 124. or.
- 25 Ibidem, 175. or.
- 26 LAUAXETA, "Arrats-Beran", in: (1985) *Olerkiak*, Donostia: Erein. 124. or.
- 27 KORTAZAR, Jon (1986): *Teoría y Práctica poética de Lauaxeta*, Bilbao: Desclée de Brower, (Derio. Col. Magisterio).
- 28 MOGEL: "Liburu barri bat: Arrats beran". Ekin, n.º 162 (1935). "...Idatzi onek erlijio-arauz akats aundiak daukoz eta erlijio-arauz akats ta utsegiñak dituan gauzarik ezin "euskaldun" izan nai daunari atsegin izan; ezin ezetara be aise emon" (Goian aipatu Kortazar-en liburutik jaso).
- 29 ORIXE; "Bide-Barriak", *Euzkadi*, 29/11/31.
- 30 ORIXE; "Euskerari nola eutsi", *Euzko Gogoa*, 1954.
- 31 Orixek bertan erakusten duen ikuspegiaren mamidurarik garbiena bere *Euskaldunak* poema litzateke.
- 32 Ikus I. Sarasolak (1976): Gabriel Arestiren *Obra Guztiak-i* idatziriko hitzauzua. Donostia: Kriseilu. 28. or.
- 33 PAZ, Octavio (1984): *Los hijos del Limo*. Barcelona: Seix Barral.

- ³⁴ KORTAZAR, Jon (1986): *Teoría y Práctica Poética de Lauaxeta*, Bilbao: Desclée de Brower.
- ³⁵ Ikus, Gabriel Aresti (1960): "Poesia eta Euskal Poesia", *Egan*: "Inork eztu oraindik asmatu, baina nik helburu asmatu behar banuke ezagutzen ditugun euskaltzaleentzako, hau izan litzake: "Fedarekin pentsa". Bertsolariak izango dira Arestirentzat, "Fedarekin Pentsa" armiarma-sare honen kutsaduratik aske egon diren bakarrak. Ez litzateke astakeria bat esatea, Arestik haiengan ikusten zuela literatura idatziaren tradizioari falta zaion autentizitatea.
- ³⁶ Ikus, G. Arestiren "Maldan-Behera", in: *Gabriel Arestiren Literatur Lanak-1*, 150. or.
- ³⁷ Ibidem, 152. or.
- ³⁸ Ibidem, 94. or.
- ³⁹ *Jakin*, 10.